

Var finns existensens erotik idag?

Tankar om mellanrummets möjlighet

Sexualiteten har på många sätt en framträdande plats i vår kultur idag men upplever vi egentligen alls att livet som sådant är erotiskt? Jag tycker att det ofta känns som om vi hade reducerat, rationaliserat, mekaniserat, kommersialiserat och politiserat bort många existentiella och känslomässiga samband kring sexualiteten och blivit ganska främmande för oss själva och varandra, för andra djur och för vår egen plats i naturen. Eller var finns existensens erotik idag, om den finns? Och ifall något väsentligt gått förlorat i en avförtrollande moderniseringsprocess, går det att återta det förlorade?

Brustna och levande samband

Den belgiska psykoterapeuten och samlevnads-experten Esther Perel har i intervjuer på Youtube berättat hur hennes syn på sexualitet har påverkats av hennes indirekta erfarenheter från de nazistiska koncentrationslägren under andra världskriget. Hon kunde under sin uppväxt se att det fanns två kategorier av överlevande judar: de som bara hade överlevt traumat men slocknat som människor och de som också hade lyckats bevara sin livslust. Hennes föräldrar hörde till den senare gruppen och hon upplevde att den avgörande skillnaden mellan de slocknade och de fullödigt levande var av ett erotiskt slag.

Tanken att existensen, erotiken och konsten hänger samman har förts fram i det förgångna liksom i vår samtid. Naturligtvis av Sigmund Freud, som med sitt begrepp *libido* uttryckligen avsåg en sexuell livsdrift och menade att människans drömliv var ett symboliskt uttryck för, och kungsvägen

till, hennes omedvetna och dess drifter. Också hans samtida Ellen Key räknade med erotiken som ett fundament. När hon skriver om människans tre stora "livsytringar", så nämner hon det erotiska livsförhållandet som en av dem, vid sidan av livsgärningen och livsåskådningen (Key 1925, 95). Hon trodde också på skönhetsens förädlade kapacitet och allas rätt till den. Skönheten hade ingenting med aristokratiska överflödsvanor att göra utan om att med enkla medel göra vardagen vacker, och det kunde vem som helst åstadkomma. Där religion och etik inte har någon verkan ansåg hon att skönheten kunde göra desto mer, just för själens välbefinnande och växt. (Key 1925, 190 f.) Även den feministiska filosofen Elisabeth Grosz, inspirerad av Darwins evolutionslära, ger erotiken en helt avgörande existentiell betydelse när hon talar för att det konstnärliga skapandet – och inte bara för människan – måste ses som en indirekt effekt av det sexuella urvalet. Alla djurarter använder konst och skönhet, alla arter spelar med dofter, färger, ljud, rytm, rörelser och dylikt för att locka till sig en partner. (Grosz 2011, 170 f.)

Livets fortbestånd och mening är alltså på ett fundamentalt sätt sammanlänkat med konst. Men att den här ordningen är störd finns det många vittnesbörd om; litteraturen är full av dem. I Kerstin Söderholms dikt "Midnattsdialog" från 1937 för diktjaget av allt att döma ett samtal med sig själv och ställer med avbrott för grubbel, tystnader och slummer en rad frågor som också besvaras: "Om man inte älskar livet, har man ändå rätt att älska? – Det kan ingen av oss fordra", "Om man inte tror på livet – vad är väsentligt på jorden? – Allt det väsentliga är kontakt, syftet är att finna samband", "Huru

återknyta livets samband? – Det beror på nåd av livet”, ”Har jag ännu makt att älska? – Innerst är vårt väsen kärlek” (Söderholm 1937, 29f.). Den nattliga inre dialogen visar att diktjagets tvivel, skepticism och angelägnaste funderingar har att göra med livets essens, förmågan och rätten att älska och en strävan att återknyta samband. Den söndring hos människan som Söderholm skrev om i sina dikter är en del av en moderniseringsprocess som fortsatt sedan dess, i accelererande tempo. Istället för att känna oss delaktiga i en organisk helhet får vi försöka förhålla vi oss till en räkka åtskilda fenomen: människa och djur, sex och fortplantning, njutning och mening, biologiskt liv och skönhet, och så vidare.

Enligt den franska fenomenologen Maurice Merleau-Ponty har kroppen ignorerats i de filosofiska analyserna, och hela dikotomin mellan kropp och själ är en tanketradition som vi ärvt från renässansen och Descartes. I sin bok *Kroppslighetens mystik* diskuterar filosofen Jonna Bornemark kroppslighetens självklara betydelse i gudsrelationen för 1200-talsmystikern Mechthild von Magdeburg. Hon gör det just med stöd i Merleau-Ponty och hans betoning av det ömsesidiga beroendet mellan att känna och kännas, mellan seende och synlighet, mellan en subjektsida och en objektsida (Bornemark 2015, 75 f.). I Mechthilds tänkande, menar Bornemark, finns det ett beroende även för gud, det är inte bara människan som behöver gud – gud behöver också människan. Ja, precis som alla behöver varandra i verklighetens väv: kropp och själ, jord och himmel, subjekt och objekt. Det här gör att sinneserfarenheten blir särskilt viktig och glädjefylld i relationen mellan gud och själen, för det är genom sinnena som de har tillgång till varandra och kan njuta av varandra. (Bornemark 2015, 82 f.) Relationen mellan seendet och synligheten förstår Bornemark som vävd mellan själen och gud, mellan det ändliga och det oändliga. De är två trådar som möts och samtidigt förblir åtskilda: ”Mechthild skiljs ut som något synligt och gud framträder för henne som synlighetens över-skridande och förutsättningar” (Bornemark 2015, 78). Den här åtskillnaden skapar ett *mellan*, ett område av ljuvlig väntan och skönhet, och en plats för världen som en sinnlighetens struktur. I den erotiska relationen mellan gud och själen närmar sig båda mellanrummet, de dras till det och till varandra, för

att undersöka ett gemensamt ursprung. (Bornemark 2015, 175)

För att förstå den tanken behövs en distinktion mellan begreppen *gud* och *gudomlighet*, förklarar Bornemark. Gudomlighet är något som finns bortom gud själv och som utgör alltings grund, och hos Mechthild har denna en flytande och glödande karaktär. Den här flödande gudomligheten som är allt levandes ursprung får sin riktning hos människan av hennes begär, intresse och kärlek men inte så att hon själv väljer hur hon styr strömmen – nej, det är tvärtom något som ges henne och som jaget sedan kan växa fram ur. (Bornemark 2015, 122)

Susanne Ringell och andens kroppslighet

I Susanne Ringells självbiografiska bok *Kroppens kalligrafi* nämner hon Bornemarks bok om Mechthild som en av sina inspirationskällor. Det är inte förvånande, för om det är något som utmärker Ringells författarskap så är det ett långvarigt intresse för ett tema som kunde kallas andens kroppslighet eller kroppens andlighet. Så här kan det låta när hon beskriver en svampplockningsfärd i skogen med sin man:

Anden bor också i köttet, gudagnistan, det är anden som vill älska, anden i kroppen för dig och honom. Tuvorna gungar under mina fötter, jag rundar gölar med skrumpanande pors, jag grenslar en smörsvamps glänsande slem, jag smakar lingon som en väckelserörelse i munnens krypta, jag ser ängsull, jag ser dig med korgen över din fleecegröna arm och en knallgul kantarell exploderar ljudlöst ur renlaven på en bergskam. Bara ett tunt grått lager att växa sig svällande på. Kom hit, jag har hittat! Vi böjer oss mot jorden. Älskog kan man också kalla det om man skyggar för sex. Sinnlighet. (Ringell 2022, 175)

Skildringen är påfallande sensuell och kontakten med naturen intim. ”Djuren är på min sida”, skriver hon, och när en gråhäger flyger med sträckt hals nära trädens toppar vill också textjaget sträcka på sig med allt hon har och är. Och även om skärgårdslandskapet är förändrat av det som eufemistiskt kallas skogsvård men som egentligen är skövling och exploatering, även om timmerstaplarna tornar upp sig, övertunga fordon kör sönder den ömtåliga

sandvägen och arealerna krymper, så kvarstår ”människokroppens biodiversitet, det finns gömslen och varma legor och trevande, tystare lockrop. Djuret är inte utrotat.” (Ringell 2022, 177)

Som litteraturvetaren Åsa Stenwall påpekar skildrar Ringell kvinnokroppen utan att lägga ett civilisatoriskt raster på den eller upprätta någon hierarki mellan de olika delarna. Stenwall kopplar sin iakttagelse till idéhistorikern Karin Johannissons konstaterande att den gamla världens kropp var släkt med kosmos medan den nya världens kropp är autonom men ensam. (Stenwall 2002, 71) Ringells prosalyriska bok *Ryggens nymåne* handlar om Kerstin. Hon upplever sig vara delad samtidigt som splittringen är ”hennes helaste hängivenhet” och enda bo, och om hennes mur faller så som Berlins mur gjorde är hon den första att ta bitarna till vara och solidarisera sig med sitt förflutna och bli sin egen souvenir (Ringell 2009, 12, 25). Men under

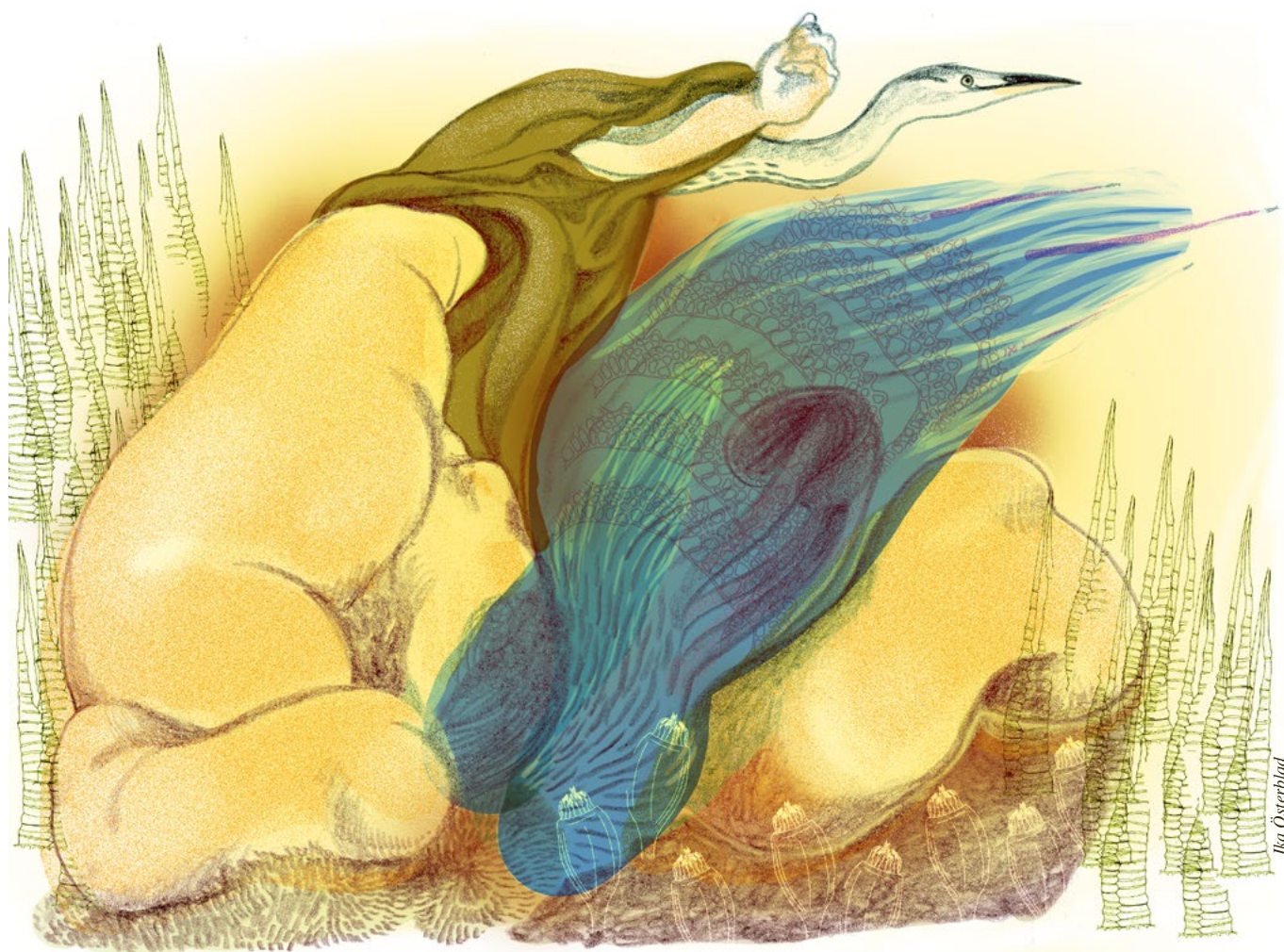
berättelsens gång sker något och trots att *förvandling* är Kerstins värsta ord och något som svider i hennes kvinnoskinn vill hon inte längre vara träl under den frihet som så länge varit hennes ledstjärna (Ringell 2009, 65 f.). Istället vill hon bli fri att tillhöra och att överlåta:

Överlåtelse, inte av enskilda delar, utan av helheten som är delarna, som är skärvorna som är Kerstin. Hon är så trött på att vara en paraplyorganisation för sig själv. Det är revor i nylontyget, det blåser, det är ansträngande.

Överlåtelse är också ansträngande. Men att äntligen något mindre spretande, något mera helt.

Något mera. (Ringell 2009, 108)

Denna längtan efter mer preciseras lite senare i texten för att inte förväxlas med ett modernt, ständigt otillfredsställt begär, konsumtionsinriktat och egoistiskt till sin karaktär: ”Inte mera som i mera,

mera. Inte den girigheten. Mera. Mera som i vackrare.” (Ringell 2009, 109) Det är alltså fråga om något estetiskt och etiskt. Bornemark diskuterar i sin bok ett sådant *mer* i andliga och filosofiska termer och menar att själen till sin själva natur relaterar till ett outtömligt ”mer”, att själens rörelseförmåga innebär att sträcka sig mot okända vidder, utanför sig själv. Idag förstår vi tankeförmågan som något ganska rationellt och avskilt från känslor, framhåller hon, men hos Mechthild är det inte så. För henne är gud i första hand en älskad och inte ett kunskapsobjekt som kan begreppsliggöras, överblickas eller sammanfattas. Gud blir då överflödande horisonter som överskrider rörelseförmågan hos hennes tanke, ett älskat och outtömligt ”mer” i det varande hon riktar sig emot. (Bornemark 2015, 68 f.)

I Ringells *Tärnornas station – en drömbok* kommenterar jaget sin egen religiositet och säger att man skulle kunna tro att hon ”är hemfallen åt helande kristaller och mystiska månläror” eller med andra ord benägen för något slags flummig New Age-andlighet, modern transcendens och österländska influenser i västerländsk tappning. Men så är det inte alls: ”Jag är en mycket konkret människa. Konkret som drömmar, kroppslig som Maria, påtaglig som rosor, som dofter om än svaga. Verklig i längtan. Och i glädje.” (Ringell 2014, 100) Det är en beskrivning som passar in på Ringells författarskap i stort. Konkretionen finns alltid där men just på det här fördjupade, och kanske man kunde kalla det metonymiska sättet, som glider över från det uppenbara och handfasta till något mer som blottlägger nya samband.

I samma bok beskriver hon en resa till Rom och hur textjaget och maken besöker Pantheon. På pingstdagen är det tradition att strö tusentals rosenblad genom öppningen i taket så att de sakta dalar ner över de församlade människorna och landar på det vackra marmorgolvet: ”Det är inte Gud som gör det, det är brandkåren i Rom, men skillnaden är försvinnande liten och miraklet stort.” (Ringell 2014, 110) I Ringells nyktra konstaterande finns en viss humor men också en uppriktig förmåga att se meningsfullheten och skönheten i det som både är iscensättning och under. Att det är brandkåren som sköter showen innebär inte att ”Gud” är frånvarande. Om man förstår gud som varat självt, som alla var-

elser deltar i – så såg Thomas av Aquino på saken, hans ”participationstanke” är berömd (Bornemark 2015, 89) – uppstår det ingen motsättning mellan en prosaisk brandkår och ett epifaniskt blomregn. Brandkåren som åstadkommer miraklet är ju själv ett mirakel.

Även om Ringell inte är intresserad av månläror och kristaller med läkande verkan för hon in element som fattas i vår sekulariserade modernitet, och frågar efter sådant som hon saknar i den lutherska traditionen såsom Maria, änglar och helgon – var finns de? Hennes besvikelse över det som hon uppfattar som en kroppsfiendlig och patriarkal kyrka är tydlig och innanför dess murar är det för tungrott för att hon ska trivas. I *Kroppens kalligrafi* längtar hon efter något dynamiskt och öppet, ”efter råbarkade sjömanspräster i flykten i tillfälliga hamnar, efter diakonissor på cyklar, helighets tomhet, resten musik och tystnad” (Ringell 2022, 85). Man kunde säga att hon gör vad hon kan för att återförtrolla både den dogmatiskt förstelnade lutherska traditionen och det sekulära vanliga livet utanför institutionens väggar.

Återförtrollning eller verklighetens mellanrum?

Att återförtrolla en sekulariserad kultur ville också ett flertal svenska poeter på 1970-talet, en föresats som åtminstone i efterhand ter sig som en samlad rörelse. Litteraturvetaren Sara Cederberg behandlar i sin avhandling *Återförtrollningen* hur kultursynen förvandlas i svensk litteratur- och poesidebatt under åren 1960 till 1980. Under den här perioden pågår en kamp mellan en rationalistisk, sekulär kultursyn och en holistisk livsåskådning med rötter i romantiken. Om den politiska dokumentärprosan tidigare framhållits som det mest dominerande inslaget så fyller Cederberg nu ut bilden genom att lyfta fram poeter som ”återförtrollar” tillvaron. Det är inte fråga om en mystifiering av verkligheten utan om ett försök att återinföra dimensioner – existentiella och känslomässiga – som förbisetts i samtidens vetenskapsorienterade och politiserade samhälle. Det som poeterna Eva Ström, Anna Rydstedt, Elisabeth Hermodsson, Ylva Eggehorn, Eva Runefelt, Karl Sundén, Östen Sjöstrand och andra har gemensamt är en holistisk syn. De skriver fram en växelverkan

mellan ande och materia, individ och samhälle, språk och verklighet, intellekt och känsla, mystik och vardag. (Cederberg 2022, 190 f.)

Samtidigt kan man fråga sig om begreppet återförtrollning ändå låser fast oss vid samma inkörda tänkesätt som det borde lösa upp, om det bara blir den andra polen i en dualism som kvarstår: avförtrollning – återförtrollning. Kan vi se verkligheten som den är och utan att fastna i vilseledande begrepp, eller bilder och berättelser?

Om det stämmer som sociologen Eva Illouz säger, att fiktionella känslor uppstår genom identifikation med de berättelser och rollfigurer som medier ständigt förser oss med, att de väcker våra begär och styr våra önskingar och småningom integreras som kognitiva schabloner, så blir det desto viktigare att konsten inte bestäms helt av kommersiella intressen som likriktar våra föreställningsvärldar. Illouz vänder på sublimeringstanken och menar att det inte är sexualiteten som utgör det omedvetna i konsumtionskulturen utan tvärtom: det är konsumismen som blivit den omedvetna drift som styr sexualiteten. (Illouz 2020, 77) Enligt henne har vi blivit som Emma Bovary inte bara i konsumerandet utan också för att våra känslor är så djupt rotade i fiktiva berättelser kring detta. (Illouz 2019, 289–291, se även Möller-Sibeliuss 2022, 91–116) Madame Bovarys problem var ju att verkligheten med dess borgerliga småstadsliv, äktenskapet som läkarfru och tillvaron med dottern tedde sig så olidligt trist medan det begärliga livet fanns i de glamourösa, amorösa och aristokratiska äventyr som hon läste om i alla romaner. Hur skulle Emma Bovary ha kunnat undgå det olyckliga händelseförlopp och fatala slut som den här motsättningen sätter igång i hennes liv? Eller framför allt: vilken relevans har hennes öde för oss? Hur kan vi undvika ett destruktivt handlingsmönster och en acceleration mot någon annan förrädisk form av undergång som hotar idag? Ett svar måste väl vara att vi behöver se över vilka berättelser vi tagit till oss och kritiskt granska vilka tankeschabloner de fört med sig – och kanske vägra fortsätta fylla vårt medvetande med fiktioner som begränsar och förvränger vår verklighetsuppfattning och istället vända uppmärksamheten mot bättre influenser? Ett annat svar kunde vara att aktivt träna upp förmågan att faktiskt se verkligheten sådan den är. Det kanske

inte innebär i första hand att skala bort en massa illusioner utan kanske snarare om att lägga märke till sådant som vi, hårt drillade i en skeptisk och rationalistisk tradition som vi är, blivit helt okänsliga och oemottagliga för?

Hur livsviktigt det är att se verkligheten som den är vittnar också den holländska judinnan Etty Hillesum om. Hon avrättades i Auschwitz 1943 men lyckades skriva dagbok under de svåra krigsåren, in i det sista, och få den utsmugglad och räddad till eftervärlden. Teologen Patrik Hagman citerar i en essäbok ett utdrag ur dagboken där Etty beklagar sig över att medfångarna i lägret Westerbork inte ville tänka eller känna utan bara glömma alla ofattbara fasligheter och lidanden som de utsatts för så fort som möjligt. Hon menar nämligen att om de en dag räddar sina kroppar ur lägret så kommer det inte att räcka (och här kan man koppla till Esther Perels iakttagelse om vilka som bevarat sin livslust efter koncentrationslägren); om de inte tar in de nakna fakta som de ställts inför, om de inte ger dessa erfarenheter plats i sin hjärna och sitt hjärta så att de kan sjunka in och ha sin verkan, kommer de inte heller att kunna växa och utvinna mening ur alla fakta. De kommer att bli en livsoduglig generation. Hagman påpekar att Ettys dagbokstext här säger något väsentligt om vad frihet är. I yttre mening är Etty totalt ofri, instängd som hon är i ett koncentrationsläger i väntan på transport till sin egen död, men samtidigt vittnar hennes förhållningssätt till verkligheten just i den situationen om en djup inre frihet, friheten att ”ta in verkligheten och låta den göra något med oss”. (Hagman 2021, 26 f.)

Det som Hagman inte går in på men som Susanne Ringell nämner i *Kroppens kalligrafi*, där Etty Hillesums dagbok också utgör en referens, är att Etty som engagerade sig för att göra medfångarnas tillvaro så dräglig som möjligt även stod till tjänst med sexuell tröst (Ringell 2022, 115). Om det låter som alldeles omöjliga omständigheter för sexuell lust och tillfredsställelse så måste det bero på att våra föreställningar om vad som utgör nödvändiga förutsättningar för erotik är felaktiga – och kanske förtylligade och förvrängda av intryck från den kommersialiserade kärlekens iscensättningar. I verkligheten råder inga sådana begränsningar eller färdigt givna villkor.

Men sexualiteten är utmanande och tvingar individen till något slags förhållningssätt. I Gösta Ågrens dikt "Avlandet" ur diktsamlingen *Jär* tematiseras ett omtumlande möte med sexualiteten så här:

*Hingsten stod som ett torn
mot skyarna. En sekund
var han medvetlös
av styrka. Jag sprang
hem i en kaskad av steg,
ännu utan dikt mellan mig
och naturen, Guds skrän.*
(Ågren [1988] 2016, 108.)

Den brunstiga hingsten är ingen symbol för sexualiteten utan dess faktiska inkarnation under det ögonblick som diktens pojke iakttar den – ja, i min läsning är det en pojke. Här ligger inga filter av kulturella fiktioner mellan jaget och hans varseblivning utan verkligheten drabbar honom med sin fulla styrka, just sådan den är. Pojken upplever djurens parningsakt som ohöjd natur och ett "Guds skrän" och springer – kan man anta – upprörd och upphetsad bort, oklar över vad han själv ska göra av denna nya erfarenhet och vad den har för implikationer för hans egen del. I diktens tillbakablickande perspektiv ger Ågren redan framtidens svar: att något måste komma emellan verkligheten och jaget, mellan naturen och den enskilda människan och att detta för hans del blir dikt. Man kan också förstå utsagan synekdochiskt, det vill säga som att *dikt* står för konst och kultur mera allmänt. Det verkar nästan som Ågren här gav ett slags existentiell formel för tillvarons grundelement: på den ena sidan har vi verkligheten/naturen/gud/sexualiteten och på den andra sidan har vi den varseblivande människan och i mellanrummet mellan dessa behöver något ske. Mellanrummet är kanske samma fenomen som Bornemark beskriver som ett område som själen och gud tillsammans utforskar, eller åtminstone någon-ting besläktat? Det är fråga om ett slags skydd mot överväldigande intryck från världen men också om ett kreativt område för reflektion, förståelse, tolkning, mening och konst. Ågrens dikt får en att tänka hur viktigt det är att detta mellanområde där jaget ska försöka tolka sin varseblivning inte är ockuperat av färdiga modeller som massproducerats av kultu-

ren och som bara övertas rakt av. Det som behövs är att jaget i fred får gå in i den intrikata och sköra förståelseprocess som den unika situationen innebär – och det ligger väl något allmängiltigt i det?

ANNA MÖLLER-SIBELIUS

Litteratur:

- Bornemark, Jonna (2015): *Kroppslighetens mystik – en filosofisk läsning av Mechthild von Magdeburg*. Stockholm: Volante.
- Cederberg, Sara (2022): *Återförtrollningen. Kultursynens förvandlingar i svensk litteratur- och poesidebatt ca 1960–1980* [diss.]. Lund: ellerströms.
- Grosz, Elisabeth (2011): *Becoming Undone. Darwinian Reflections in Life, Politics, and Art*. Durham & London: Duke University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv125jv15>
- Hagman, Patrik (2021): *Skapad skapare. Essäer om att vara människa*. Malmö: Spricka förlag.
- Illouz, Eva (2019): *Därför gör kärleken ont. En sociologisk förklaring*, övers. Svenja Hums. Göteborg: Daidalos.
- Illouz, Eva (2020): *Därför tar kärleken slut. De negativa relationernas sociologi*, övers. Svenja Hums. Göteborg: Daidalos.
- Key, Ellen (1925): *Lyckan och skönheten. Livslinjer III, I*, 2:a uppl. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Möller-Sibeliuss, Anna (2022): *Förvandlad, sönderströdd. Människan, moderniteten och poesin i sju finlandssvenska författarskap från 1920 till 2020*. Malmö: ellerströms. [I en av essäerna läses en lyrisk roman av Hanna Mikaela Taivassalo utgående från Illouz.]
- Perel, Esther, "*Esther Perel on identity, her parents and the desire to feel alive*" – Youtube (hämtat 8.8.2024).
- Ringell, Susanne (2009): *Ryggens nymåne. Prosalyrisk svit*. Helsingfors: Söderströms.
- Ringell, Susanne (2014): *Tärnornas station – en drömbok*. Vasa: Ellips förlag.
- Ringell, Susanne (2022): *Kroppens kalligrafi*. Helsingfors: Förlaget M.
- Stenwall, Åsa (2001): *Portföljen i skogen. Kvinnor och modernitet i det sena 1900-talets finlandssvenska litteratur*. Helsingfors: Schildts.
- Söderholm, Kerstin (1937): *Porten*. Helsingfors: Söderströms.
- Ågren, Gösta (2016): *Samlade dikter 1955–2015*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.